

VOIEVODATUL TRANSILVANIEI

ȘTEFAN PASCU

În acel îndepărtat „An Omie“, adică acum un mileniu circa, de când începe firul relatării istorice a voievodatului Transilvaniei, transformări relativ însemnate cunoaște societatea europeană și deopotrivă cea românească. Progresele tehnicilor agricole oferă țăranimii posibilitatea transformării în ogoare a noi teritorii prin defrișare și destelenire. Urmarea a fost creșterea productivității și a producției, sporirea populației, intensificarea relațiilor dintre oameni, mai buna organizare social-politică a societății.

Izvoarele înregistrează, și în această parte a Europei, prefaceri însemnate în modul de viață a oamenilor, în obștile sătești, fermentarea din sînul cărora constituie cauza stratificării societății (o stratificare cu caracter medieval incipient) : masa de rînd a populației își continuă viața patriarhală din bătrîni, dar o pătură subțire se desprinde, încetul cu încetul, alcătuiind o „aristocrație“.

Simultan, într-un strîns paralelism și sub efectul unei interacțiuni continue și reciproce, obștile, de pe valea unui rîu sau dintr-o depresiune naturală, pentru a-și satisface mai lesnicios nevoile materiale și a-și apăra mai eficient existența în fața primejdiilor exterioare, se grupează în formațiuni politice, în uniuni de obști, numite cnezate și voievodate (jupanate). Asemenea formațiuni, conduse de cnezi, voievozi, juzi, jupani, ajutați de „aristocrația“ desprinsă din obști, sînt atestate de izvoarele vremii începînd cu a doua jumătate a secolului al IX-lea, pe întreg cuprinsul țării, mai bine conturate se pare (cel puțin astfel rezultă din izvoare) în părțile marginase : Transilvania, Dunărea de Jos (Dobrogea). O civilizație rurală, asemenea civilizației celorlalte popoare din jur, caracterizează societatea românească din acea vreme.

În aceste împrejurări și în acest context european central și sud-estic se conturează formațiunile politice din Transilvania în a doua jumătate a veacului al IX-lea și chiar o „țară“ a Transilvaniei, numele căreia a avut de la început o îndoită semnificație : geografică și politică deopotrivă, adică o entitate politică, statală, a țării de dincolo de codri, de păduri (trans-silva).

Izvoarele scrise ale vremii, între care un loc de frunte îl ocupă Gestele Ungurilor (*Gesta Hungarorum*) ale lui Anonymus și cele arheologice, permit reconstituirea situației voievodatelor de la sfîrșitul secolului al IX-lea și în-

ceputul celui următor, a „țărilor“ existente: voievodatul bihorean de sub conducerea voievodului (ducelui) Menumorut, voievodatul bănăţean de sub conducerea voievodului (ducelui) Glad, voievodatul din Podişul Transilvaniei de sub conducerea voievodului (ducelui) Gelu.

În aceste voievodate (ţări), populaţia cunoştea şi practica toate îndeletnicirile de bază (agricole-pastorale, miniere, meşteşugăreşti), cunoştea stratificarea socială în sinul obştilor săteşti (masa de rînd şi pătura suprapusă, cu deosebiri evidente în ce priveşte nivelul de viaţă), ajunsese la o relativ bună organizare politico-militară (oaste, cetăţi-castre, apărarea voievodatelor şi a organizaţiei obşteşti faţă de tendinţele expansioniste ale triburilor maghiare). În voievodatele respective, populaţia de bază era formată din români şi slavi (aceştia din urmă în plin proces de asimilare de cei dintîi), alături de care mai trăiau rămăşiţe ale unor popoare călăreţe (cazari sau cabari), secui, bulgari şi de curînd aşezaţii pecenegi. Formaţiunile prestatale din Transilvania întreţineau relaţii politice şi culturale cu statul bulgar, cu Moravia, Imperiul bizantin, Imperiul franc şi, poate, cu formaţiunile prestatale de la Dunărea de Jos, din Dobrogea, amintite în acelaşi timp.

Apărîndu-şi autonomia, aceste formaţiuni şi-au putut dezvolta modul de viaţă sub toate aspectele, fiind caracterizate de izvoarele vremii „ţări foarte întinse şi foarte bogate“. Agricultura se extinde ca urmare a defrişării şi desţelenirii altor terenuri; grîul face concurenţă meiului, iar viţa de vie şi plantele textile (inul şi cînepa) sînt tot mai preţuite; unele piese din fier ale plugului (brăzdarul şi cuţitul), descoperite în aşezările cercetate, demonstrează perfecţionarea principalelor unelte agricole, după cum aceste piese, precum şi săbiile, împreună cu cuptoarele de redus minereul, dovedesc dezvoltarea meşteşugului fierăriei, iar ceramica scoasă la lumină a meşteşugului olăritului, poddoabele a meşteşugului „orfevrăriei“, cetăţile şi locuinţele a meşteşugului lemnăritului şi zidăriei etc. Obiectele din metal şi cuptoarele de redus minereul constituie, în acelaşi timp, dovada stadiului de dezvoltare a mineritului — feros şi neferos — la care se cuvine adăugată neapărat exploatarea sării. Cu atît mai mult cu cît subsolul Transilvaniei a fost şi atunci, după cum a fost şi mai tîrziu, binecuvîntat în asemenea bogăţii.

Fără să fim îndreptăţiţi a socoti cristalizate relaţiile sociale de caracter feudal în secolele X—XI, începuturile acestora sînt o realitate: nobili (*nobiles*), care stăpîneau moşii de moştenire (*allodia*), care aveau curţi (*curia*), oameni slujindu-le lor (*pastores*) şi slugi de casă sau roabe (*ancillae*) sînt atestaţi în Banat de izvoarele scrise (*Vita Sancti Gerhardi*). Asemenea stratificare de caracter feudal incipient va fi existat, probabil, şi în alte părţi ale Transilvaniei, chiar dacă era, poate, într-un stadiu mai puţin evoluat. Izvoarele arheologice îndreptăţesc asemenea ipoteză, pe baza obiectelor descoperite, deosebite ca valoare şi tehnică, a locuinţelor scoase la lumină, deosebite şi acestea ca mărime şi tehnică de construcţie. Gradul de dezvoltare a civilizaţiei societăţii transilvane mai rezultă şi din existenţa unor aşezări mai dezvoltate, cu caracter urban începător: „Urbs Morisena“, „Oraşul de pe Mureş“, Mureşana era centrul voievodatului bănăţean; caracter asemănător putea avea Biharea, unde s-au descoperit circa 900 de morminte, Dăbîca, unde un nou

val din pământ și palisadă întărește cetatea și unde s-au descoperit pînă acum vreo 300 de morminte — și într-un caz și în altul este vorba de așezări cu o populație numeroasă —, iar Alba Iulia era socotită oraș mare (*magna civitas*).

Voievodatele respective erau adevărate stătuțe, „foarte întinse“ ca suprafață (*latissimae*) și „foarte bogate“ din punct de vedere material (*opulentissimae*). Situația social-economică și politică a formațiunilor respective explică și caracterizarea voievodatului transilvan, ca *regnum*, în unele izvoare scrise. Bogățiile acumulate în cetățile de reședință ale voievozilor, relațiile politice și culturale cu Imperiul bizantin și Imperiul franc (carolingian) confirmă relațiile izvoarelor scrise și descoperirile arheologice.

Din punct de vedere politic, o dominație a pecenegilor s-a exercitat asupra acestor teritorii. Împotrivirea formațiunilor politice transilvane, a puternicelor obști sătești pe care se bazau aceste formațiuni, precum și celelalte numeroase țări existente mai ales la marginile Transilvaniei: Țara Bîrsei, Țara Făgărașului, Țara Hațegului, Țara Maramureșului etc. etc., dominația pecenegă — toate au constituit piedici însemnate în fața tendințelor de întindere a stăpînirii maghiarilor asupra Transilvaniei la începutul secolului al XI-lea, după înfrîngerea conducătorilor stătuțelor respective: Ahtum din Banat și Gyla — Gyula din Podișul Transilvaniei.

Asemenea tuturor perioadelor de mari prefaceri, pregătitoare a unor noi rînduiri sociale, economice și politice, tot astfel și cea cuprinsă între ultima treime a secolului al XI-lea și mijlocul secolului al XIV-lea din istoria Transilvaniei a fost deosebit de complexă și complicată chiar.

Populația Transilvaniei, și acum ca și mai înainte și ca și mai târziu, în mare majoritate era formată din români. Alături de români mai trăia o populație slavă în plin proces de asimilare, apoi o populație maghiară, rămasă din timpul expedițiilor triburilor la începutul secolului al X-lea și în urma celor de la începutul secolului al XI-lea, o populație secuiască în părțile nord-vestice și o populație pecenegă răspîndită în diferite părți.

Pe măsură ce se consolidează statul feudal maghiar în secolul al XI-lea, privirile feudalilor maghiari se îndreaptă cu tot mai multă insistență spre Transilvania. Începînd din ultima treime a secolului al XI-lea a avut loc cucerirea propriu-zisă a Transilvaniei de maghiari. Pas cu pas, pe măsura înfrîngerii împotrivirii obștilor sătești și a pecenegilor (mai ales în luptele din 1068), are loc această cucerire. Au fost ocupate cetățile (centre militare și politice), regalitatea s-a înstăpînit asupra unor saline și obști pe care le dăruiește colaboratorilor (mai întii bisericii), organizează instituția bisericească, prin înființarea de episcopii: la Oradea, Cenad și Alba-Iulia; începe organizarea politico-administrativă a comitatelor, numește în fruntea Transilvaniei un „principe“ etc.

Încercările de organizare nu constituiau o bază suficient de viabilă pentru acea stăpînire. Se simțea nevoia altor măsuri în acest scop. Sînt așezați în Transilvania secuii și este colonizată populație germană, în același timp, pe la mijlocul secolului al XII-lea.

Cei dintii, secuii, o populație rezultată din contopirea mai multor populații de stepă din familia turc, au înaintat mereu spre Transilvania din Pannonia, unde au trăit o perioadă de vreo două secole împreună cu ungarii. Mai târziu au poposit în părțile Bihorului, de acolo au înaintat până pe Tîrnave și apoi, pînă la marginea Carpaților răsăriteni. Fie că au înaintat în Transilvania netotînd ca elemente de avangardă, înaintarea maghiarilor, fie că a fost o retragere a lor din Pannonia și din Bihor spre Transilvania pentru a scăpa de primejdia feudalizării, secuii ajungînd la marginile Carpaților, între ei și regalitatea ungară s-a statornicit o înțelegere: în schimbul pazei trecătorilor carpatice în fața cumanilor, secuilor li s-a îngăduit păstrarea vechilor organizații sociale, în triburi, neamuri și ramuri și viața în obști pastoral-agricole.

Populația germană, fie că este vorba de grupuri plecate din Flandra sau Luxemburg, fie de grupuri plecate de pe văile rîurilor Rin și Mosel ori din Saxonia, și-a părăsit locurile de baștină și a răspuns chemării regalității ungare, de frica primejdiei feudalizării și a accentuării oprîmării feudale. Așezați pe Tîrnave, în locul secuilor plecați mai spre Răsărit, în părțile Sibiului și ale Albei și apoi în părțile Bistriței și în Țara Bîrsei, coloniștii germani, cunoscuți sub numele generic de sași, și-au organizat puternice obști, beneficiind de largi privilegii din partea puterii centrale în schimbul îndatoririi de a păzi Carpații meridionali și a unor obligații militare și bănești față de regalitate.

Aceleași interese îndeamnă regalitatea ungară să colonizeze în Țara Bîrsei, la 1211, Cavalerii teutoni, oferindu-li-se teritorii de colonizare, dreptul de a-și construi cetăți, mai întîi din lemn și apoi din piatră, ei avînd și misiunea de a converti la catolicism populația ortodoxă, folosind, în acest scop, orice mijloc de „convingere“. Depășindu-și „drepturile“, urmărind să întemeieze o stăpînire autonomă, supusă direct jurisdicției papalității, Cavalerii teutoni au fost alungați, după mai puțin de un deceniu și jumătate, din Țara Bîrsei, așezîndu-se în Prusia Orientală.

Prima jumătate a veacului al XII-lea din istoria Transilvaniei este marcată de unele noi înfăptuiri, atît în ce privește organizarea politică și instituțională, cît și în dezvoltarea social-economică și demografică. Instituția autohtonă a voievodatului, de veche tradiție, se întărește, ieșind biruitoare în lupta cu tendințele regalității de a o înlocui cu instituția străină, a principatului. De pe la 1176 fără conținere, titlul conducătorului Transilvaniei este acela de voievod; „țările“ românești, semănate pe întreg cuprinsul Transilvaniei, sînt pomenite în documente, tot mai bine conturate, legăturile dintre aceste „țări“ și realitățile sociale din sudul Carpaților sînt tot mai frecvente și mai multiple; cetățile mai vechi și mai noi, înconjurate de valuri de pămînt și palisadă, cele mai multe, dar unele și cu valuri de piatră, sînt prezente peste tot; unele așezări omenești, din jurul cetăților ori reședințele de episcopii sau cele situate în poziții mai favorabile din punct de vedere economic, se dezvoltă apropiindu-se de așezările urbane; numărul satelor pomenite în documente în prima jumătate a secolului al XIII-lea înregistrează un adevărat salt, ceea ce înseamnă că relațiile juridice de caracter feudal au cuprins într-o măsură importantă obștile satești; populația Transilvaniei este mai

bine cunoscută și peisajul demografic mai ușor de reconstituit prin metodă geografiei istorice. De la circa 4 locuitori pe km² și vreo 400.000 de locuitori în total, câți puteau fi în a doua jumătate a secolului al XII-lea, în primă jumătate a secolului următor, densitatea populației ajunge la mai mult de 5 locuitori pe km², iar totalul populației la peste 550.000 de locuitori.

Această dezvoltare pe multiple planuri a fost afectată într-un grad superior de marea invazie tătaro-mongolă din 1241, care a distrus sate și așezări cu caracter urban incipient, bunuri materiale și vieți omenești, a dezorganizat viața economică, cea socială, politică și culturală.

După retragerea invadatorilor a fost nevoie de un mare efort de refacere a tuturor distrugerilor: cetăți, orașe, sate, gospodării, instituții. Alți grupuri, mai mici, de coloniști sînt așezate în Transilvania, mai ales în părțile nord-vestice; organizarea comitatensă se extinde sau este pomenită documentar și în teritoriile în care pînă la invazia din 1241 nu a fost amintită tendințele de autonomie a Transilvaniei sînt reprezentate de nobilimea adunată în jurul „regelui tînăr” și duce al Transilvaniei, principele moștenitor Ștefan, în luptă deschisă cu caracter armat împotriva tatălui său, regele Bela al IV-lea.

În aceste condiții, nobilimii i se ofereau posibilități sporite de aș intensifica ofensiva împotriva obștilor sătești, de a le cotoropi hotarele și, ca urmare, de a răpi libertatea locuitorilor din obști. Ofensiva feudală a stîrnit cum era de așteptat, o reacție a celor amenințați, reacție manifestată sub forma unor mișcări cu caracter antifeudal, pomenite în diferite părți ale Transilvaniei, mai ales în ultima treime a secolului al XIII-lea. În acest context se înscriu două mișcări cu caracter social și politic deopotrivă, lupta pentru autonomie și pentru extinderea dominației voievodatului românesc din sudul Carpaților, sub conducerea voievozilor Litovoi și Bărbat de prin anii 1277—1278 și lupta țărănimii din obștile făgărășene, sub conducerea voievodului Negru Vodă, din același timp, care se încheie cu „descălecarea” Țării Românești în primii ani ai ultimului deceniu al secolului al XIII-lea.

Frământările sociale și politice din Transilvania din ultimele două decenii ale secolului al XIII-lea și din primele două decenii ale celui următor sînt alimentate și încurajate de criza politică din regatul ungar. În acest context, voievodatul Transilvaniei își lărgeste mereu autonomia, își consolidează instituțiile proprii, devenind o țară autonomă, un *regnum Transilvanum*, potrivit terminologiei oficiale. Voievozii Transilvaniei Roland Borșa și Ladislau Kán se comportă ca niște suverani: fac daniile de moșii, mine, saline, cetăți sau își însușesc asemenea bunuri, împart titluri nobiliare, în cetățile de reședință își constituie o mică curte cu dregători proprii, numesc și destituie comiți, emit acte folosind formule suverane, organizează congregația nobiliară, corespundență a dietei ungare etc.

În aceste împrejurări se pot organiza mai bine, alături de comitatele acum nobiliare, sau uneori, chiar în cadrul acestora, unitățile teritorial-politice, românești, săsești și secuiești. Districtele românești sînt pomenite în veacul al XIV-lea pe întreg teritoriul Transilvaniei. Organizarea lor, cnezială și voievodală, pe văile râurilor sau în depresiunile naturale, amenință vechea

organizare obștească în care de fapt își au originile. Cel mai concludent exemplu este al voievodatului maramureșean, împărțit, la rîndul său, în mai multe cnezate, între care cel mai de seamă pare a fi fost cel de pe valea Marei, al Bogdăneștilor. Alte districte existau : în Țara Făgărașului, în apropiere de Sibiu, districtul Amlășului, în Țara Hațegului alte 5 districte, în Banat 8 districte privilegiate și numeroase altele lipsite de privilegii ; mai multe districte existau în țara Zarandului, altele în Bihor, în Sălaj, Satu Mare, în părțile Clujului, în țara Năsăudului etc.

Asemănător districtelor românești, care din punct de vedere judiciar formau scaune de judecată, erau organizate scaunele săsești și cele secuiești. Ipoteza unei influențe a organizației districtuale-scaunale românești asupra organizației scaunale săsești și secuiești obține astfel un temei mai sigur. Explicația se cuvine căutată în vechimea organizației districtuale românești și, deci, a românilor, în teritoriile de colonizare a sașilor și de așezare a secuilor. Scaunele săsești și secuiești, dezvoltate și ele din obștile populațiilor respective, apar mai întîi sub numele de teritorii, apoi, în prima jumătate a secolului al XIV-lea, sub numele de scaune. Numărul scaunelor săsești a fost la început de 7, plus cel principal (*Hauptstuhl*) al Sibiului, la care s-au mai adăugat două. Scaunele secuiești au fost și ele în număr de 7, între care cel principal (*Anyaszék*) era al Tileagdului, devenit al Odorheiului.

În a doua jumătate a secolului al XIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIV-lea, relațiile feudale extinzîndu-se aproape pe întreg teritoriul Transilvaniei, pomenirea documentară a așezărilor umane se generalizează ; proiectate pe hartă, aceste așezări acoperă întreaga țară transilvană ; nici o parte, cu excepția masivelor muntoase, nu este lipsită de așezări. Pe baza unor date îndeajuns de concludente se poate cunoaște, cu aproximație, firește, situația demografică a Transilvaniei : densitatea pe km² și totalitatea populației : circa 9 locuitori pe km² și circa 850—900.000 locuitori pe la mijlocul secolului al XIV-lea.

O dată cu reșezarea țării după marea invazie tătaro-mongolă, viața urbană se înfiripă din nou, încetul cu încetul. Pe la sfîrșitul secolului al XIII-lea reapar așezările mai dezvoltate din punct de vedere economic, bucurîndu-se de anumite privilegii judiciare și fiscale ; mai întîi aceste așezări au un caracter semiurban, de târguri, pentru a deveni, în prima jumătate a secolului al XIV-lea, orașe propriu-zise ; ceea ce nu înseamnă dispariția cu totul a caracterului agrar al acestor așezări.

Cea dintîi jumătate a secolului al XIV-lea înseamnă, în același timp, mai buna conturare a instituțiilor de stat și de drept. Congregațiile nobiliare se întrunesc cu regularitate, la chemarea voievodului, în numele acestuia, a vicevoievodului ; atribuțiile judiciare ale congregațiilor sînt sporite cu altele fiscale ; la aceste congregații participă reprezentanții întregii populații libere, români, maghiari, secui și sași. Se organizează mai bine oastea, cea mică, a puterii centrale, și cea mare, formată din banderile clasei feudale ; se precizează obligațiile ostășești ale țărănimii și ale orașenimii ; își fac apariția ostași plătiți, mercenarii. Oastea este pedestră — cea țărănească mai ales — și călă-

reață, cu deosebire cea nobiliară. Sistemul de apărare e întregit cu o seamă de cetăți, de margine și dinăuntru, acum proprietate a regelui — cele mai multe.

Interesele clasei dominante sînt servite în aceeași măsură de justiție. Aceasta își avea temeiurile mai întîi în obiceiul pămîntului, legea nescrisă, înlocuită, treptat, cu legea feudală scrisă, decretul regești din secolul al XIV-lea. Justiția era administrată de diferitele foruri sau scaune de judecată. Era mai întîi scaunul de judecată sătesc (*forum pedaneum*) format din judele satului și din „oameni buni și bătrîni“, care hotăra în pricinile mai mici dintre locuitorii satului respectiv. Forul imediat superior era scaunul nobiliar, prezidat de stăpînul feudal, asistat de „vasalii“ săi. Cei nemulțumiți cu judecata scaunului nobiliar puteau face apel la scaunul de judecată comitatens, alcătuit din comitele comitatului ca președinte, asistat de juzii nobiliari. Urma, în ordine ascendentă, scaunul de judecată voievodal, înlocuit tot mai mult de congregațiile nobiliare, prezidate de voievod sau locțiitorul acestuia. Rareori, judecata acestui scaun, cel mai înalt din Transilvania, era contestată în apel la scaunul regal. Pe lângă aceste scaune de judecată laice, mai existau scaune de judecată ecleziastice, între care în Transilvania o activitate foarte intensă a desfășurat capitlul din Oradea, o parte din judecățile căruia s-au păstrat în cele 389 procese-verbale ale probei fierului roșu dintre anii 1208—1235.

Însemnate transformări sociale, și, în parte, economice, se petrec în societatea Transilvaniei din veacul al X-lea pînă pe la mijlocul secolului al XIV-lea. Se constituie proprietatea regală, formată din teritoriile cetăților, din păduri, terenuri lipsite de proprietari, din proprietățile răpite obștilor sătești, din bogățiile subsolului. Paralel cu proprietatea regală se formează proprietatea funciară bisericească și nobiliară. Cea bisericească, formată din daniile regale (de pămînt, ocne, mine) și prin cotropirea pămînturilor obștești, ocupă la început locul al doilea după cea regală ca întindere și importanță; mănăstirile și capitlurile episcopale catolice își constituie, de la sfîrșitul secolului al XI-lea și în veacurile următoare, domenii foarte întinse. Căile de formare a proprietății laice sînt aceleași daniile regale și cotropiri de obști, la care se adaugă: moștenirea (*allodium*), tranzacțiile între vii (*inter vivos*), cumpărări, vînzări, daniile de moșii de către unii feudali mai puternici altora, inferiori (raporturile de vasalitate), tranzacțiile în cauză de moarte (*mortis causa*), defrișarea unor terenuri împădurite, lipsite de proprietar etc.

Sistemul daniilor, de moșii și alte bunuri, completat de celelalte mijloace amintite, a avut drept urmare schimbarea raporturilor dintre proprietatea regală și proprietatea feudală (bisericească și laică). Cea regală scade, iar cea feudală crește mereu, putîndu-se constitui domenii bisericești și nobiliare din zeci de sate sau moșii, răspîndite în diferite părți ale Transilvaniei.

Această schimbare a raportului dintre diferitele categorii de proprietari funciare a modificat și raportul dintre puterea regală, pe de o parte, biserică și clasa feudală laică, pe de altă parte. Puterea regală slăbește treptat, iar a bisericii și a nobilimii sporește mereu, ajungîndu-se, uneori, în momente de criză politică, la subordonarea puterii centrale celei feudale. Pentru refacerea echilibrului, în prima jumătate a secolului al XIII-lea, puterea centrală colaborează mai strîns cu păturile nobiliare mijlocii și mici, încearcă să pună rîn-

luală în sistemul daniilor și privilegiilor nobiliare. Se formează, astfel, „stări“ au „ordine“, care vor duce o adevărată luptă pentru puterea economică și politică în a doua jumătate a veacului al XIII-lea. Noua dinastie, anevină, eșind biruitoare în lupta pentru tron, a urmărit și a reușit în mare măsură să îngenuncheze vechea și atotputernica aristocrație oligarhică ce i se împotrivise și să sprijine ridicarea unei noi aristocrații colaboratoare, formată din nobilimea mică. „Statele“ și „ordinea“ nobiliare sînt dominate și stăpînite cu mai multă fermitate de puterea centrală care-și sporește mereu autoritatea și prestigiul.

Constituirea domeniilor feudale, a clasei feudale, lupta pentru putere și pături componente ale nobilimii au avut consecințe grave pentru categoria socială de bază a societății medievale : țărăimea.

Pe măsură ce crește proprietatea feudală, pe măsura întăririi economice și juridice a stăpînului de moșie, soarta populației țărănești se schimbă și ea în două sensuri : numărul țăranilor liberi din obști scade, iar situația economică și juridică a populației rurale dependente se înrăutățește.

În această perioadă coexistă cele două pături de bază ale populației rurale : țăranii care-și mai păstrează proprietatea și libertatea și țăranii lipsiți de mijloace de producție, ajunși în dependență feudală. Masa țăranimii se poate împărți, în general, în această perioadă, în trei pături principale : țăranii liberi, țăranii ajunși în dependență feudală și robii.

Pe lîngă aceste pături principale, mai există numeroase pături intermediare, cu o situație social-juridică în continuă schimbare : iobagii liberi, naturali sau ai sfîntului rege (*iobagiones liberi, iobagiones naturali, iobagiones sancti Regis*), iobagii cetăților (*iobagiones castrorum, iobagiones castri*), oamenii cetăților (*castrenses, civiles*) și oamenii de la curțile feudale (*conditioarii, udvornici*). Iobagii liberi, naturali sau ai Sfîntului rege erau oameni liberi din naștere, supuși numai regelui; ei pretindeau că-și dătoresc situația regelui Ștefan cel Sfînt, care i-ar fi dăruit cu privilegiu ; ei stăpîneau pămînt primit de la acesta, în schimbul unor îndatoriri militare. Iobagii liberi, naturali se socoteau mici nobili, de aceea își apărau cu dîrzenie situația social-juridică amenințată. Totuși, cei mai mulți dintre ei vor deceda în rîndul iobagilor de cetate sau a oamenilor cetății, puțini reușind să intre în rîndurile nobilimii mici și mijlocii.

Iobagii cetății locuiau în cetăți, îndeplineau slujbe militare, ocupînd o poziție intermediară între iobagii liberi mai întîi și apoi între mica nobilime și țărăimea propriu-zisă; unii ajung în rîndurile micii nobilimi, dar cei mai mulți deced în rîndul oamenilor de cetate și apoi a țăranimii propriu-zise, cu toată strădania lor de a-și apăra situația social-juridică de iobași-ostași.

Oamenii cetății erau locuitorii de pe domeniile cetăților, cu obligația de întreținere și apăra cetatea respectivă, iar în timp de război de a participa, ca ostași, la lupte. Ei cultivau în comun pămîntul cetății, avînd o situație social-juridică superioară țăranimii de pe domeniile feudale (regale, nobiliare și voievodale).

Țărăimea liberă (*homines liberi, libere condiciones homines*) era formată atît din elementele colonizate în secolele XII—XIII : „latini, franci,

ruteni, boemi și mai ales germani“, care au întemeiat sate libere, cât mai a din băștinași, membri ai obștilor sătești care, pînă la mijlocul secolu al XIII-lea, erau foarte numeroase și puternice, mai ales în regiunile măr nașe ale Transilvaniei : Maramureș, Bihor, Arad, Zarand, Banat, Hațeg, I găraș, Secuime.

În sînul obștii se petrece, însă, un întreit proces : pe de o parte, desprindere a unor elemente înstărite, pe de alta, de sărăcire a altora și în treilea rînd de acaparare a pămîntului obștii de lacomii feudali.

Rezultatul acestui întreit proces este formarea unei pături intermedi de cnezi români care va cunoaște o evoluție similară cu a celorlalte pături intermediare : o mică parte vor urca scara ierarhiei sociale, pătrunzînd în sîr nobilimii mici, cei mai mulți decăzînd în rîndurile țărănimii.

În primele veacuri, marea majoritate a țărănimii își mai păstra lib tatea împreună cu pămîntul obștesc ; feudalismul nu se generalizează în Tra silvania decît în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, după marea inva țătaro-mongolă, cînd ofensiva feudală cunoaște o adevărată recrudescen sprijinită de regalitate sau peste voia regalității într-o continuă criză de au ritate. În același timp, un mare număr de nobili din Cîmpia Pannoniei, c au suferit mari pierderi în timpul invaziei, s-au strămutat în Transilvan mai ferită, datorită reliefului său înalt și marilor întinderi de pămînt aco rite de păduri.

Țărănimea dependentă era alcătuită din iobagii propriu-ziși, din jela slugi și robi. Țăranii iobagi (*iobagiones, coloni*) trăiau pe loturile, pe sesi lăsate lor sau dăruite de stăpînul feudal din moșia pe care locuiau și pe care întemeiau o gospodărie. În schimbul acestei sesii, țăranii iobagi aveau o m țime de obligații, în muncă, în natură și în bani față de stăpînul feud Gospodăria țărănească era alcătuită din casa, acareturile și grădina din va satului și din locul de arătură și de fînețe din hotarul satului. Asupra acest țărănimea avea drept de posesiune ereditară ; drept de proprietate avea ță nimea iobagă asupra bunurilor mișcătoare din gospodărie : animale și une de muncă. Țărănimea iobagă se bucura în această perioadă de dreptul de beră strămutare de pe o moșie pe alta, de aceea în izvoarele vremii se întîlne termenii de iobagi liberi (*iobagiones liberi*). Raportul numeric între țăra liberi și cei dependenți s-a schimbat mereu pe măsura dezvoltării feudal mului : scade numărul țăranilor liberi și sporește al țăranilor iobagi, care p în a doua jumătate a secolului al XIII-lea erau în minoritate din punct vedere cantitativ, după cum nu ocupau nici în producția de bunuri materia locul principal ; acesta era deținut în primele veacuri de țărănimea liber

Din prima jumătate a secolului al XIII-lea izvoarele pomenesc existen unei noi pături țărănești aservite, lipsită, în general, de sesie și de gospodă proprie, care poartă numele de jeleri (*inquilini*). Uneori jelerii nu aveau n avere mișcătoare, animale de muncă și unelte agricole. Aceștia locuiau moșia unui feudal sau, mai rar, trăiau în gospodăria unui țăran mai înstărit, într-un caz și în altul pe baza unei înțelegeri, putînd părăsi moșia respecti la împlinirea termenului de înțelegere.

O altă categorie de țărani în dependență feudală destul de numeroasă în perioada feudalismului timpuriu era aceea a slugilor (*conditionarii, udvornici*). Aceștia trăiau mai ales la curțile feudale, îndeplinind felurite munci servile, de aceea la început nu aveau gospodărie proprie, ci erau întreținuți de stăpînul feudal. Pe măsura dezvoltării feudalismului, acestor slugi stăpînul de moșie le împarte un lot de pământ pe care își întemeiază gospodăria, confundându-se, încetul cu încetul în rîndurile iobagilor.

Cea mai umilă categorie socială în feudalism a fost aceea a robilor (*servi, ancillae, mancipia*). Robul era socotit obiect, era lipsit de orice drepturi civile. Putea fi vîndut, dăruit, testat sau transmis cu orice alt titlu. El este proprietatea stăpînului, trăiește în subsistența acestuia, nu posedă mijloace de producție, muncește cu inventarul stăpînului și pentru acesta. Dar în a doua jumătate și mai ales pe la sfîrșitul secolului XIII, robia în Transilvania e pe cale de dispariție, în prima jumătate a secolului al XIV-lea amintirea robilor fiind cu totul sporadică. Robii se transformă în iobagi, fie direct, prin dăruirea unei sesii iobăgești din partea stăpînului feudal, fie indirect, prin intermediul acelei categorii a robilor dăruți prin testament (*dușinici exequiales*) sau a robilor eliberați (*libertini*).

Țărănimea din Transilvania, fie liberă, fie dependentă, avea anumite obligații față de vistieria regelui, față de fisc: în produse, în bani și în muncă. Dădea a zecea sau a douăzecea parte din produsele agricole, a zecea sau a douăzecea din vin, a zecea din animale: oi, porci sau vite mari. Plătea vistieriei regale birul (*liberi denari, tributum, census, lucrum camerae*). Obligația în muncă a țăranilor față de stat consta în zile de muncă gratuită la cetăți, la întărituri, pe moșiile sau în atelierele regelui. Țărănimea, în sfîrșit, mai era obligată la găzduirea (*descensus*) regelui și a oamenilor săi, cu întreg cortegiul lor de slujitori și animale.

Țărănimea catolică la început, în totalitatea ei mai tîrziu, avea obligația de a da dijme bisericii catolice a zecea parte din produsele agricole și din animale; dijma din produse se transformă tot mai mult în bani, începînd cu secolul al XIV-lea.

Pe lîngă obligațiile țăranimii față de vistieria regească și de biserică, țăărănimea iobagă mai avea obligații în plus față de stăpînul feudal. La început robii și slugile aveau mai ales obligații în muncă (să slujească stăpînului cu cai, să cosească și să adune fînul sau să facă cărașii). Numărul acestor categorii lipsite de gospodărie proprie și de alte mijloace de producție fiind mare, obligațiile în muncă ale acestora erau destul de importante. În același timp, țăărănimea iobagă propriu-zisă avea mai ales obligații în produse — dijma din produsele agricole, din vin, din animale mari și mici, din miere — apoi dărrurile de trei ori pe an, tot din produse. Renta în bani, darea în bani a țăaranului dependent față de stăpînul de moșie, apare și ea în secolul al XIII-lea și crește mereu pe măsură ce se dezvoltă relațiile feudale. La toate acestea se mai adăugau abuzurile și silniciile stăpînurilor feudale, ale slugilor acestora, ale celor regești și bisericesti.

Pentru a scăpa de aceste greutăți și nedreptăți, țăărănimea la început avea posibilitatea să se strămute în alt loc, unde găsea condiții mai ușoare de

trai. Acest drept a fost însă tot mai mult îngrădit de atotputernicii feudali. Nu-i mai rămânea țărănimii altă cale de a-și ușura viața decât lupta cu mijloacele ce-i stăteau la îndemână : fuga pe alte moșii, la ocne și mine, bejenii la sud și est de Carpați mai ales, fuga în codri unde se organizează puternice cete de haiduci, refuzul împlinirii prestațiilor stăpînului, răzbunarea asupra opresorului, răzvrătirea colectivă, preludiul răscoalelor, care sînt prezente și ele pe la mijlocul secolului al XIV-lea. Țărănimea transilvană a încercat toate aceste forme de luptă, începînd din secolul al XII-lea, înmulțindu-se diversificîndu-se și intensificîndu-se în secolele următoare. Mai ales mijlocul secolului al XIV-lea a cunoscut mișcări de mai mare amploare. Dintre acestea mișcarea de protest și de revoltă a țărănimii maramureșene, condusă de voievodul Bogdan, între anii 1342 și 1359, împotriva tentativelor regalității maghiare de a desființa obștile maramureșene, cnezatele și voievodatul, a cunoscut o amploare mai mare și a avut consecințe deosebite : trecerea unei părți a țărănimii maramureșene peste Carpații răsăriteni și „descălecarea” Moldovei.